

DE SCHOOLSTRIJD 1878-1885 IN DE PRAKTIJK: HET GEVECHT OM HET KIND IN VINDERHOUTE EN NEVELE

Tim De Moerloose

Samenvatting

In korte lijnen wordt de achtergrond geschetst van de strijd om de inrichting van het onderwijs tussen de Katholieke Kerk en het liberale landsbestuur in de jaren 1878 – 1885. Hoe dit de gemoederen tot in de kleinste plattelandsgemeenten heftig beroerde, wordt geïllustreerd aan de hand van het wedervaren van twee broers die beiden, de ene in Vinderhoute de andere in Nevele, het officiële onderwijs verzorgden. Aan de hand van schriftelijke getuigenissen wordt een beeld geschetst van de sociale druk en gemene beïnvloedingstactieken die ouders moesten ondergaan, soms van beide kanten. De toestanden zijn schrijnend, net als de materiële armoede waaronder de kleine schooltjes gebukt gingen.

26

Inleiding

De geschiedenis van het dagelijkse leven is een van de meest onderschatte disciplines in het historisch onderzoek. De minachting voor wat veel negentiende-eeuwse schrijvers als te banaal beschouwden, heeft gelukkig plaats gemaakt voor een grotere interesse in het koppelen van de kleine aan de grote verhalen. Het tijdschrift Van Mensen en Dingen biedt de gelegenheid een verhaal te belichten dat goed aansluit bij zo'n perspectief: de schoolstrijd van 1879-1885. In dit artikel zullen, na een korte algemene inleiding om het kader te schetsen, de problemen die de schoolstrijd met zich meebracht in Vinderhoute en Nevele onder de loep genomen worden.

Het jonge België en de politieke elite

Toen België door een combinatie van revolutionaire krachten en geopolitieke overwegingen onafhankelijk werd, had niemand voorzien dat het kleine landje in een paar decennia zo'n industriële grootmacht zou worden. Na een initiële periode (1830-1848) van politieke eensgezindheid, het unionisme, ontstond in de Belgische politiek een soort tweepartijstelsel: het oudste blok van katholieke adel en grootgrondbezitters kreeg een nieuwe groep tegenstanders, de liberale industriëlen. Dankzij het cijnskiesrecht konden de happy few van beide partijen quasi onbelemmerd regeren. In 1831 hadden amper vierhonderd mensen genoeg geld om zich überhaupt kandidaat te

stellen voor de Senaat. Soms waren er zo weinig kiezers dat één stem de doorslag gaf tussen een liberale of katholieke zetel (1). Een gedwongen, grote politieke onverschilligheid bij de gewone man was het gevolg. De schoolstrijd zou die apathie misschien wel voor het eerst op grote schaal doorbreken.

De liberale partij, opgericht in 1846 in de nadagen van het unionisme, werd bevolkt door een groeiende groep stedelijke bourgeois die het economisch liberalisme aan het verlichtingsdenken koppelde. Ze ontstond eigenlijk voor een belangrijk stuk vanuit de vrijmetselarij en was dus van in het begin voor een groot deel antiklerikaal (2). Haar programma betekende de facto een variatie op de Franse laïcité. De liberale partij wilde komaf maken met de grote invloed van de kerk op het publieke leven. Voor het overige waren de liberalen verdeeld tussen adepten van het radicale vrijemarktdenken en voorzichtige sociale hervormers. Het antiklerikalisme verenigde hen, maar op veel vlakken zag de liberale partij zich gedwongen tot samenwerking met de klerikale tegenstrevers.

De verlichte ideeën van enkelen - mensen zoals François Laurent in Gent, bijvoorbeeld - konden nog niet opboksen tegen de reactionaire meerderheid aangevuurd door de katholieke kerk. Die was immers bijzonder machtig geworden na de Belgische onafhankelijkheid. Na moeilijkheden tijdens de Franse en Nederlandse periode werd stevige vooruitgang geboekt in het organiseren van de parochies. Het is een contra-intuïtieve gedachte, maar dankzij de industriële revolutie kon men beter communiceren, organiseren en bijgevolg zelfs confessionalisieren waar nodig (3). De liberalen waren tegen de greep van de kerk op het werkvolk en het platteland, maar konden eigenlijk niet wedijveren met de geoliede machine waar de bisschoppen aan de knoppen zaten. Bovendien ontstond ook bij de hogere klassen een aantal ronduit radicaal-katholieke denkrichtingen: het zgn. 'ultramontanisme'. Hun naar huidige maatstaven verbijsterend radicalisme kreeg behoorlijk wat invloed via katholieke aristocraten (4). De kerk was hoegenaamd niet van plan om zich te laten wegdrummen als een randfenomeen. Niet in de politiek, en ook niet in de dorpsstraat.

Achtergrond van de schoolstrijd

Nergens werd die strijd zo hevig en met zo'n verbetering gevoerd als op het onderwijsdomein. De Belgische Grondwet had voorzien in een principiële onderwijsvrijheid. Nog steeds is het zo dat iedereen die dat wil onder bepaalde voorwaarden zelf een school kan beginnen. In de praktijk leidde dit echter tot een situatie waarin het vrije onderwijs gemonopoliseerd werd door het katholieke onderwijs. Het kreeg hiervoor – zoals ook vandaag nog – de nodige middelen van de staat: het systeem van het 'vrij gesubsidieerd onderwijs'. De officiële scholen waren sinds 1842 echter eveneens katholiek: de clerus verzorgde het godsdienstonderwijs en hield toezicht op het curriculum en de benoemingen (5). Het was voornamelijk die verregaande inmenging in het officieel onderwijs die de liberalen een doorn in het oog was (6). Toen

Charles Rogier in 1848 een regering vormde en de eerste liberale premier werd, probeerde zijn fractie in de kamer de zeer katholieke interpretatie van de onderwijswetten aan te passen (7).

Voor de kerk was het onderwijs echter van het opperste belang: het kind dat geen katholiek godsdienstonderwijs zou krijgen, was een verloren kind. Van daar dat de schoolstrijd ook wel eens de strijd 'om de schone ziel van 't kind' genoemd werd. De weerstand van de bisschoppen blokkeerde de geplande hervormingen in het middelbaar onderwijs in 1850.

Een ingrijpende verandering zou pas doorgevoerd kunnen worden als er een nieuwe wet op het lager onderwijs kwam. De liberale partij bleef lang aan de macht in de jaren '50 en '60 en bouwde verder aan de Belgische industriële opmars. Toch werd aan het lager onderwijs voorlopig niet geraakt, en het status quo kon overleven. Pas toen in 1878 onder leiding van Frère-Orban een volledig liberaal kabinet werd gevormd, achtte men de tijd rijp voor een aanval op het katholieke onderwijsmonopolie.

De schoolstrijd barst los

In het lager onderwijs bestond sinds lang een uitgebreid net van officiële gemeenteschooltjes die de facto onder de herderlijke controle stonden. In de jaren 1860 en '70 begon de kerk in België – na initieel mee te hebben gewerkt aan dat officieel onderwijs – het oprichten van 'eigen' vrije scholen voorop te stellen als het idealere model. De officiële school was in die visie een 'aanvulling' voor gemeenten waar vrij onderwijs financieel niet haalbaar bleek (8). Aan de andere kant stonden liberalen die het openbaar onderwijs net zoveel mogelijk wilden uitbreiden en stimuleren. Die groeiende tegenstelling was gedoemd om problemen te veroorzaken. Op 11 juni 1878 zorgde een ruime verkiezingszege voor een liberale meerderheid en Walthère Frère-Orban, oudgediende in het Belgische establishment, kon onder zijn leiding een regering gaan samenstellen.

Voor het eerst (!) werd een minister van onderwijs aangesteld: Pierre Van Humbeeck. Dat hij ook grootmeester was bij de Belgische vrijmetselarij – de meerderheid van de regeringsleden was vrijmetselaar – maakt al duidelijk dat een laïcisering en uitbreiding van het officieel onderwijs aan de orde was. Zijn wetsontwerp stelde echter ook een einde aan de gemeentelijke willekeur en hield een serieuze professionalisering van het onderwijsberoep in (9). Onderwijzers moesten leken zijn en over een diploma van een officiële normaalschool beschikken. Het openbaar onderwijs werd veralgemeend: er moest nu minimum één officiële lagere school per gemeente zijn, en de aanname van vrije scholen werd afgeschaft. De clerus verloor haar inspectiebevoegdheid. Ze kon nog steeds het godsdienstonderwijs geven, maar dan buiten de schooluren. Als de priester dit niet kon of wou – men hield rekening met een boycot – dan mocht een leek overnemen. Tijdens de schooluren zelf zou een 'algemeen moraalonderricht' gegeven worden (10). Tot slot kwam er een bescheiden sociale investering: het lager onderwijs werd kosteloos gemaakt voor behoeftige gezinsleden.

Volgens J. Thyssen was dit programma niet zo'n grote trendbreuk als de eerste lezing zou kunnen doen vermoeden. De radicalen in de liberale partij vonden het maar flauwtjes (11). Bovendien werd het ontwerp in belangrijke mate op een verzoenende manier geïnterpreteerd, die de nadruk legde op de continuïteit. Zo waren de lessen moraal wel degelijk nog op een soort van christelijke leest geschoeid, en of het nu buiten de schooluren was of niet: priesters konden nog lesgeven in de gemeentescholen. Al snel zou echter blijken dat die gematigde houding geen zoden aan de dijk bracht.

'De jeugd overgeleverd aan goddeloze meesters? Nooit!'

De gematigdheid die Frère-Orban predikte, kon namelijk niet baten. Al snel zou blijken dat de liberale partij zich verbrand had aan de onderwijskwestie: het episcopaat slaagde erin – onder druk van haar ultramontaanse vleugel – een algemeen verzet te organiseren dat de liberalen nog zuur zou opbreken. In instructies aan de geestelijkheid werd in 1879 opgelegd dat de sacramenten geweigerd moesten worden aan eenieder die steun of medewerking verleende aan het officieel onderwijs (12). Met financiële steun van de katholieke aristocratie werd een netwerk uitgebouwd van confessionele scholen dat al snel het openbaar onderwijs zou gaan overvleugelen. Via wat in vele gevallen niet anders dan morele terreur kan genoemd worden pushte de clerus ouders en leerkrachten om naar het vrije onderwijs over te stappen. Veel gemeentescholen liepen op die manier langzaam leeg. Het katholieke net nam in deze periode niet minder dan drieduizend (!) nieuwe scholen in gebruik (13).

Ook op institutioneel vlak volgde een machtsstrijd. Vooral de lagere besturen weigerden categoriek de wet toe te passen. De overheid reageerde met het vervangen van katholieke burgemeesters en eiste via bijzonder commissarissen de toepassing van de wet. Een bijkomende bron van problemen was het verbreken van de diplomatieke banden met het Vaticaan. In de pers bestookten beide kampen mekaar voortdurend met scherpe en groteske spotprenten. Naast het partijpolitieke spel werden zo ook in de dorpsstraat diepe wonden geslagen. Toch had het verzet tegen de wet van 1879 een minder permanente verandering kunnen inhouden, ware het niet dat de liberale partij in 1884 zelf hopeloos verdeeld naar de stembussen trok. Daar leed ze een legendarische, verpletterende nederlaag die ze tot de Eerste Wereldoorlog niet te boven zou komen (14).

Consolidatie van het vrij lager onderwijs

Door het oplawaai dat de liberalen incasseerden, kon de katholieke partij het protest in wettelijke daden omzetten. Onmiddellijk na de vorming van een katholiek kabinet werd het ministerie voor openbaar onderwijs afgeschaft en terug ondergebracht in het departement binnenlandse zaken (15). De verplichte inrichting van minstens één officiële gemeenteschool werd afgeschaft; tegelijkertijd werd het aannemen van vrije scholen weer mogelijk. Als een gemeentebestuur dat wilde, kon de gemeenteschool worden afgeschaft en de

vrije school die was ontstaan in het protest tegen de wet Van Humbeeck op eigen initiatief gaan subsidiëren. Door de hiermee gepaard gaande grotere gemeentelijke autonomie, liep het dan weer zo'n vaart niet in de grote steden waar een liberaal bestuur de lakens uitdeelde (16). In sommige steden kwam het in die periode zelfs tot straatgeweld tegen de katholieke regering. De schoolstrijd valt dus uiteen in twee delen. De eerste fase, de reactie op de wet-Van-Humbeeck in 1879-1880, is de meest bekende en gedocumenteerde. In 1880 werd een parlementaire enquête gevoerd waarbij in 88 verschillende kantons niet minder dan vierduizend mensen ondervraagd werden over de gebeurtenissen. Eén van die getuigen is Bernard Pattyn, de jonge gemeenteonderwijzer van Nevele. Het tweede deel van de schoolstrijd is de strijd voor het behoud van de gemeentescholen in 1884-1885. Hiervoor trekken we naar Vinderhoute, waar de broer van Bernard Pattyn leraar was en het opnam tegen de koster van Vinderhoute en zijn vrije school.

De sociale druk en gemene beïnvloedingstactieken die ouders moesten ondergaan, soms van beide kanten, zijn schrijnend, net als de materiële armoede waaronder de kleine schooltjes gebukt gingen. De ongeletterdheid tierde eveneens welig bij de ouders die voor een moeilijke keuze geplaatst werden. Het verhaal van de twee jonge broers en hun aanvaringen met de clerus gunt ons een blik op het landelijke Vlaanderen van de negentiende eeuw.

Nevele, de streek van Cyriel Buysse

De oproer en de berichten over plaatselijke vetes die ontstonden door de schoolwet van 1879, liet ook de Kamer van Volksvertegenwoordigers niet onberoerd. In de zomer van 1880 werd beslist dat er een parlementaire onderzoekscommissie zou worden aangesteld die verslag zou doen van de toestand. En niet zomaar verslag: er werden 5.381 getuigen gehoord in de vrederegerechten van 88 kantons, waarbij in totaal 779 gemeenten aan bod kwamen. De 'Enquête scolaire' telde op het einde van het werk meer dan vijfduizend bladzijden met getuigenissen van onderwijzers, clerici, openbare gezagsdragers en eenvoudige burgers. Het is met andere woorden een enorme goudmijn aan anekdotes van en over toenmalige lokale figuren in alle uithoeken van het land.

Eén van de ondervraagden in het kanton Nevele was gemeenteonderwijzer Bernard Pattyn. Hij was aangesteld als hoofdonderwijzer in 1879 na negen jaar als hulponderwijzer. Ondanks zijn relatief jeugdige leeftijd – de man was 29 jaar op het moment van het verhoor – is zijn getuigenis vrij strijdvaardig: 'Wanneer ik hier benoemd ben, was er spraak van mij eene serenade te geven, door de harmoniemaatschappij waarvan ik deel maak. De deken wilde ze beletten, en ging daarvoor bij den voorzitter, M. Dierick. Deze ontbood mij, en vroeg of ik prijs stelde op die serenade, zeggende dat de deken er zeer tegen was. Ik heb geantwoord dat ik er prijs aan hechtte, juist omdat de deken daar politiek in wilde zien.' (17). Bernard was een strijdvaardig figuur. Sommigen hebben dan ook gesuggereerd dat hij model stond voor een leraar in Cyriel Buysse's roman over de schoolstrijd.

We geven nog één van de opmerkelijkste anekdotes mee die hij vertelt over de schoolstrijd in Nevele: 'De onderpastoor Laroyère ontmoette eens de twee kinderen van Van Gambeke en Tuytschaever die naar mijne school kwamen. De onderpastoor zegde hen dat zij naar de gemeenteschool niet meer mochten gaan, en dat hij hen zou medenemen naar de katholieke school. Het een kind, dat van Tuytschaever, nam de vlucht, en ging zeggen aan zijne moeder dat de onderpastoor hem willen pakken had. Het ander kind werd medegeleid, en de katholieke onderwijzer gaf hem eenige marbels en knikkers. De kinderen zijn 's anderendaags weder bij mij gekomen.' (18). Dat soort kleine en grote incidenten rond het aantrekken van voldoende leerlingen vormt de rode draad van de eerste maanden na de nieuwe onderwijswet. Op het moment van Pattyns getuigenis telt de gemeenteschool 44 leerlingen. Vroeger had ze, aldus nog de onderwijzer, rond de tweehonderd leerlingen.

'Ne Vous imaginez pas, Sire, que la lutte scolaire soit fini!' (19)

Bernards broer, Constant, was ook onderwijzer. Hij woonde in een kleiner dorpje ten noorden van Nevele, op enkele kilometers van het Gentse: Vinderhoute. In Vinderhoute was de situatie sinds 1879 gestabiliseerd tussen het openbare en het vrije onderwijs. De gemeenteschool telde 26 leerlingen, met als onderwijzer dhr. Constant Pattyn. Meester Pattyn was net als zijn broer gediplomeerd en in zijn correspondentie schrijft hij vloeiend Frans en Nederlands. De vrije school telde niet minder dan 84 leerlingen. De vrije onderwijzer gaf er les sinds 1880 en was toevallig ook de koster van Vinderhoute, dhr. Isidoor De Vreese. Hij had nog geen diploma en alle vierentachtig leerlingen volgden les in één lokaal. Wellicht is de vrije school opgericht in het gewoel van de schoolstrijd in 1879-1880.

Na de liberale nederlaag in de verkiezingen van 1884 stond niets de 'aanname' van de vrije school nog in de weg. Dit gebeurde ook: op 20 september van dat jaar werd een nieuwe onderwijswet van kracht, op 26 september verzoekt de koster het schepencollege om zijn school aan te nemen en de gemeenteschool af te schaffen. Lang moest hij niet wachten: op 22 november 1884 besluit de gemeenteraad van Vinderhoute de aanname van de school van dhr. De Vreese en de afschaffing van de school van Pattyn, die met onmiddellijke ingang ter beschikking wordt gesteld (20). Opmerkelijk is dat de goedkeuring in de kleine zeskoppige gemeenteraad gebeurt met vier stemmen voor, maar ook twee onthoudingen, waaronder de burgemeester zelf. Constant Pattyn laat het daar niet bij. Hij start een petitie om handtekeningen te verzamelen voor het behoud van zijn school. Op 29 november telt zijn lijst negentien handtekeningen, die hij aanbiedt op het gemeentehuis (afb. 1). Dat Vinderhoute een dorpje is met een lage geleterdheid merken we aan de veelal stuntelige handtekeningen; negen huisvaders tekenen zelfs met een kruisje (21). Nu begint het beïnvloedingsspel pas: vijf dagen nadien schrijft de koster een briefje dat hij laat tekenen door een huisvader, waarin die beweert zijn handtekening terug te trekken 'omdat hij niet wist wat hij tekende, en het recht niet heeft, want hij heeft nog geen kinderen van schoolgaande leeftijd'

(afb. 2). Op 7 december schrijft de koster een brief naar de burgemeester waarin hij de vernietiging vraagt van een aantal handtekeningen. Hij schrijft: 'meestal deze handteekens waarmede die lijst bekleed is, zijn afgeperst geweest, door dwangmiddelen welke men oprecht schandelijk mag noemen.' Volgens De Vreese werden de handtekeningen afgedwongen 'onder bedreiging van zich 't zij hun land, 't zij hun huis, te zien ontzeggen'. Er zou ook iemand getekend hebben als voogd voor twee kinderen, terwijl enkel de godshuizen in Gent daarover zouden kunnen beslissen, aldus de koster. Bovendien zou het ook niet mogen dat één iemand, in casu de voogd, dubbel tekent.

Den Heeren Voorzitter en leden van den gemeenteverband te Kinderhoude.

De ondergetekenden, vaders of moeder, groot of overleden kinderen of straatkinderen in den schoolkinderdomeynen tegen het gebied der gemeenteschool bestaand door Heijndrick Pattyn, den stemmeende op de bevestiging van de wet de in die verordening.

Volgn.	Namen der Familien	Handteeken	Wondanigheid.	Handteeken der opheffing
1	Korntens	L. Schaele	Vader.	
2	Geirnaert	J. Geirnaert	Vader.	
3	Willemsput	+	Vader.	Aug. Van Jaen P. Van
4	Leunspunt	x	Vader.	Aug. Van Jaen P. Van
5	Van der Linden	x	Vader.	Van Jaen P. Pattyn
6	Wolincit	x	Vader.	Van Jaen P. Pattyn
7	Van der Linden	P. Van der Linden	Vader.	
8	De Gueve-bidde	De Gueve	Vader.	
9	Pauwaut	Van Pauwaut	Vader.	
10	De Moor Jekens	J. De Moor	Vader.	
11	De Gueve St.	J. De Gueve	Moeder.	
12	Goethals Jekens	J. Goethals	Vader.	
13	Elyse Tolympe	J. Tolympe	Vader.	
14	Cosyn Jekens	P. Cosyn	Vader.	
15	Gocquyt	+	Vader.	h. Mourant Van Jaen
16	Van der Linden	+	Vader.	h. Mourant Van Jaen
17	De Juyt Jekens	+	Vader.	h. Mourant Van Jaen
18	Tschuyge Jekens	gij verhuysse	voogd	
19	De Kruis Constat	Des Trants de Vreese	Vader.	
20				

Handteekent den 7^{den} November 1884.

Afb. 1. Namenlijst van de ouders die meester Constant Pattyn steunen.

De ondergetekende, Adolff De Geire verklaart zijn
handtekening terug te trekken van de lijst der huisvaders het be-
houd der gemeenteschool, vragende, omdat hij, wan naer men
hem de lijst tot teekenen aanbodt, niet wist weeraom hij te-
kende en daarenboven hij nog het recht niet heeft, aan-
zien hij nog geene kinderen heeft welke den vereischten
ouderdom hebben.

Vinderhout, 5 December 1880 vier en tachtig.

A. De Geire

Afb 2. Een van de ondertekenaars trekt zich terug ten nadele van meester Pattyn.

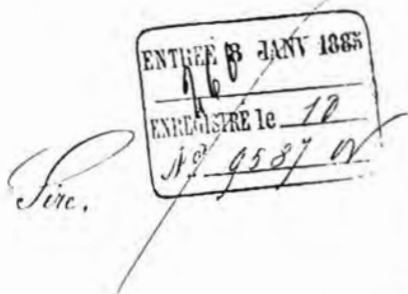
De gemeenteraad komt op 16 december bijeen. Eerste opmerkelijk detail: de twee onthouders van de stemming over de afschaffing van de gemeenteschool zijn afwezig. Toeval? De vier andere leden beslissen namelijk dat de volledige lijst met handtekeningen van dhr. Pattyn niet in aanmerking kan worden genomen. De onderwijzer lijkt nu de wanhoop nabij. Als een soort noodkreet schrijft hij op 5 januari een brief aan koning Leopold II om hem te verzoeken op te treden tegen het onrecht dat hem zou zijn aangedaan (afb. 3). Over de schoolstrijd schrijft meester Pattyn aan de Belgische kroon: 'surtout dans les communes rurales la guerre sévit encore dans toute sa rigueur et va toujours grandissant.' De bedreigingen zouden volgens hem van de koster uitgaan en niet omgekeerd: 'Les menaces, mises ici en oeuvre par le clergé et ses adeptes, pour dissuader les pères de famille de signer la liste pour le maintien de l'école communale ou pour leur faire retirer leur signature, dépassent toute imagination.' In een aantal brieven aan de inspecteur van het kanton Deinze, doet hij vervolgens één en ander uit de doeken.

De sacramenten geweigerd

Tot nu toe blijft het verhaal van beide kanten nogal vaag. Zowel de koster als Constant Pattyn beschuldigen mekaar van afpersing. Die laatste gaat echter een stap verder en trekt naar de kantonale inspectie, aan wie hij twee brieven schrijft. In de eerste vertelt hij hoe hij in augustus 1884 aan de pastoor gezegd had dat hij te biechten zou gaan bij zijn biechtvader, een zekere pater karmeliet Raphaël, die hem een briefje zou geven ter bewijs daarvan. De pastoor zei dat hij onder voorwaarde van dat bewijs geen enkel probleem had met het geven van de communie aan de officiële onderwijzer. Echter, de dag voor de zondagsmis in Vinderhout verandert de pastoor van mening en wei-

gert hij hem de communie te geven. Zo gaat het kwaadaardige gerucht dat de onderwijzer niet te biecht is gegaan, en Pattyn moet opnieuw naar de pater die hem opnieuw een briefje schrijft. Hij doet zijn beklag en de pater raadt hem aan om een brief te schrijven naar het bisdom. De gespannen relatie tussen de pastoor en Pattyn is zo al meteen duidelijk.

*Au sa Majesté Léopold II.
Roi des Belges.*

*L'instituteur communal de
Tinderhout, victime de la Loi néfaste du 20 Septembre 1884,
prend la respectueuse liberté d'implorer la bienveillante
protection de Votre Majesté.*

Afb. 3. Brief van Constant Pattyn aan Koning Leopold II.

Vervolgens weerlegt Pattyn in de andere brief de beschuldigingen van de koster. 'Het is wellicht onnoodig U te zeggen dat ik ten hoogste verontwaardigd ben over de stoutmoedigheid van mijnen klerikalen tegenstrever en dat ik uit al mijne krachten tegen zijne valsche beschuldigingen protesteer. Welhoe? Hij durft mij beschuldigen de handteekens afgeperst te hebben door dwangmiddelen die oprecht schandelijk mogen genoemd worden. En is hij zoo lief geweest, Mijnheer de opziener, U met de opsomming der door mij gebruikte dwangmiddelen bekend te maken? Zulks geloof ik niet. Niets is gemakkelijker dan iemand in zijne afwezigheid door valsche aantijgingen te bezwadden, doch niets is laaghartiger ook, dan zijne gezegden door geene bewijzen te

kunnen staven. (...) Of is het misschien dat de vrije onderwijzer mij beoordeelt volgens zijne eigene handelwijze?’

Belangenvermenging en intriges

Pattyn tracht uit te leggen hoe enkele van de tekenaars van zijn lijst zich hebben teruggetrokken. Ten eerste is er het geval van Leonard Martens, de allereerste tekenaar van de lijst. Die was bediende bij de kerk en hovenier bij de burgemeester. Gezien de burgemeester de gemeenteschool zeer genegen was – volgens Pattyn –, heeft Martens als bekende bij de burgemeester altijd beweerd dat als er een lijst zou rondgaan, hij als eerste zou tekenen. Dat lijkt te kunnen kloppen, want de burgemeester had zich inderdaad onthouden in de stemming voor de afschaffing. Zo gezegd zo gedaan, en Martens verloor effectief zijn bediening bij de kerk. Maar dat vond hij niet erg, aldus Pattyn, want ‘het had hem reeds lang verveeld’. Groot is echter de verwondering bij de onderwijzer, als blijkt dat hij zijn handtekening heeft teruggetrokken en weer bij de kerk werkt. Hij gaat verhaal halen bij Martens: ‘die verklaarde mij rechtzinnig dat hij door den pastoor gedwongen was geweest zijn handteeken in te trekken; zoniet, dat hij zijne plaats in de kerk ontnomen was, en hij had toegestemd.’

Het tweede geval betreft een zekere Jan De Puydt, de hovenier van de pastoor. Pattyn is een vlotte verteller dus het kan geen kwaad om hem zelf aan het woord te laten: ‘De Puydt, die op het hof woont van eenen liberalen grondeigenaar, had mij zelf verzocht zich bij hem met mijne lijst aan te bieden. Ik voldeed aan zijn verzoek en aanstonds teekende hij. Des anderendaags toen zijn zoon (een ongegeneerde kerel) in den hof des pastoors ging werken, vroeg deze of er geen nieuws was. Jawel, Mijnheer, antwoordde de zoon, mijn vader heeft gisterenavond de lijst van den gemeenteonderwijzer geteekend. Zulk nieuws viel hoegenaamd in den smaak niet van den herder; zijne oogen schoten vol vuur en met eene van gramschap bevende stem zegde hij: ‘uw vader moet zijn handteeken terugtrekken. Ik heb hier eenen brief bij mij van Mr. Meurant (uwen huismeester) waarin hij verklaart dat zijne pachters niet mogen teekenen.’ Doch de pastoor had de sluwheid dien brief niet te laten lezen want die brief bestond niet. Daags te vooren was Mr. Meurant bij mij geweest om mij te zeggen dat al zijne pachters mochten teekenen, dat het hem uiterst aangenaam zou zijn. Niettegenstaande de bedreigingen heeft de hovenier getoond dat een treffelijk man maar één woord, maar één handteeken heeft; hij heeft zijn handteeken niet willen intrekken.’

Als derde geval vertelt Pattyn over een kwestie met de veldwachter van Vinderhoute: ‘De veldwachter woont in een huis van den koster en vrijen onderwijzer. Gij kunt wel denken dat ik niet van zin was den veldwachter zijn handteeken te vragen; hij, een pachter van de koster! En wat doet de garde? Ziende dat ik niet tot hem ging, kwam hij zelf... tot mij. Hij zond mij tijding dat ik des anderendaags naar het gemeentehuis zou gaan, dat hij daar zou komen om mijne lijst te teekenen. Dat ik zijn voorstel aannam is gemakkelijk te begrijpen; doch wie er op het gemeentehuis niet te zien was, dat was de

garde. Toen ik hem later over zijn gedrag uitlegging vroeg antwoordde hij dat het zijne schuld niet was. De koster was in zijn huis gekomen en had hem bedreigd hem met vrouw en kinderen op straat te zetten indien hij de stoutheid had mijne lijst te teekenen.'

Bewijzen?

Het is natuurlijk niet eenvoudig om dit allemaal hard te maken; het is woord tegen woord. Pattyn heeft er alle belang bij om de koster en de pastoor weg te zetten als boosaardige tirannen: zijn loopbaan hangt er van af. De kwestie belandt dus uiteindelijk bij de provinciale administratie. Een inspecteur komt poolshoogte nemen in het kleine dorp, en – zo zal blijken – redt Pattyn van zijn voortijdige ontslag (afb. 4). Ten eerste wijst hij erop dat de kostprijs van de aanname voor de gemeente, in tegenstelling tot wat die in haar motivering moge beweren, veel hoger zal uitvallen dan het behouden van de gemeenteschool. Over de kwestie van de handtekeningen merkt hij op: 'Je crois devoir observer, Monsieur l'Inspecteur principal, que le conseil communal ne cite aucun fait de pression et n'indique aucune personne qui aurait exercé cette pression, ou qui l'aurait subie. Je crois donc cette accusation générale, non fondée.' De inspecteur houdt echter wel rekening met de terugtrekking van de handtekeningen en met het argument dat een voogd maar eenmaal kan tekenen. Dat brengt volgens het verslag de geldige handtekeningen op zestien. Wat de zagezegde afpersing van de handtekeningen betreft, merkt hij terecht op dat de geciteerde afgepersten allemaal hun kinderen naar de officiële school sturen. Dan lijkt het toch op z'n minst twijfelachtig dat ze pas onder zware druk het behoud van de gemeenteschool zouden durven vragen? Over de vrije onderwijzer wordt nog gezegd dat hij eigenaar is van maar liefst twintig huizen in de gemeente. Dat maakt de morele en financiële dwangmiddelen meer plausibel. Toch kan de inspecteur uiteindelijk niet anders dan besluiten dat enkel een verder onderzoek zekerheid had kunnen brengen over de uitgeoefende dwang. Einde verhaal voor Pattyn? Niet helemaal, want de vrije onderwijzer komt pas in nauwe schoentjes te staan als niet de loutere toekenningsprocedure maar zijn school zelf aan een inspectieverslag wordt onderworpen.

Incompetentie?

De inspecteur heeft een bezoek gebracht aan de school van De Vreese om zicht te krijgen op de navolging van het curriculum. De leerlingen zijn op alle vlakken gebuisd. Hij heeft vier lijntjes gedictieerd en deze oefeningen toegevoegd aan het dossier. De commentaar luidt: 'le travail (...) prouve à l'évidence que non seulement les élèves ne connaissent aucun règle d'orthographe flamande; mais même qu'ils ne savent pas rendre correctement les mots les plus usuels.' Ook op rekenen, geschiedenis en geografie is het verdict volstrekt vernietigend. Zo hadden enkele leerlingen wel de vraagjes vanbuiten geleerd, maar als de inspecteur ze anders formuleerde, bleven ze het antwoord schuldig. Zijn rekensom wordt dan weer door geen enkele leerling correct beantwoord.

Maar er is nog een probleem: de onderwijzer kan geen diploma voorleggen. Hij baseert zich op twee jaar ervaring in Gent, van 1878 tot 1880, en de periode erna in Vinderhoute. De wet vereist echter dat hij een examen zou ondergaan, waarover de inspecteur zegt: 'Si je devais cependant juger le degré d'instruction du sieur De Vreese d'après la rédaction des pièces émanant de lui (...), ainsi que d'après la situation de l'école qu'il dirige, je n'hésiterais pas un instant à déclarer que je le crois tout à fait incapable pour subir l'examen prescrit par la loi.' Veel duidelijker kan een aanbeveling niet zijn.

De materiële omstandigheden zijn een toonbeeld van het 'Arm Vlaanderen' van de negentiende eeuw: de school telt één lokaaltje voor vierentachtig leerlingen. De afmetingen zijn minimaal in vergelijking met de grote groep: 11,15m op 5,60m. Dat geeft een bruto oppervlakte per leerling van 0,74 vierkante meter (22). Er zijn ook geen ramen die open en dicht kunnen, maar daar zou de koster werk van maken eens zijn school definitief aangenomen wordt. Zo ver zal het uiteindelijk nooit komen.

Considérant d'un côté que le sieur Tollyn est un instituteur intelligent et zélé, qu'il est marié et qu'il a une soeur aînée à entretenir; qu'il y a beaucoup de familles qui demandent le maintien de l'école com-
mune et qu'elle est actuellement fréquentée par vingt-six élèves âgés d'écrit, j'y suis d'accord. Je consentirais à l'adoption, qu'il y a lieu de maintenir l'école comme
usité.

Considérant d'un autre côté que le bâtiment de l'école adoptée n'est pas convenablement et que le programme prescrit par la loi n'est nullement enseigné, je crois devoir conclure à la non-adoptation jusqu'à ce que l'instituteur adopté se soit conformé à toute les exigences de l'art. 9 de la loi scolaire.

L'inspecteur cantonal
M. W. ...

Afb. 4. De inspecteur beveelt de handhaving van de gemeenteschool aan.

De Vreese wordt op het matje geroepen

Het verslag van de inspecteur heeft de bal aan het rollen gebracht. De diensten hebben lucht gekregen van de plannen in de kleine gemeente. De onderwijskwaliteit van de vrije school laat duidelijk te wensen over en op 31

januari 1885 krijgt dhr. De Vreese een brief van de gouverneur ad interim van de provincie Oost-Vlaanderen: hij wordt verzocht zich op 7 februari naar de Bestendige Deputatie te begeven met het lesmateriaal en de aanwezigheidslijsten en werkboeken van zijn leerlingen. Hier stopt helaas het dossier over de problemen in Vinderhoute. We weten echter meer dankzij de gemeenteraad, waar op 13 maart 1885 het volgende beslist wordt: 'de heer De Vreese Isidoor, vrij onderwijzer heeft, bij brief van 13 II. de aanneming van zijn school opgegeven en onze gemeenteraad, in zitting van dezelfde dag, is teruggekomen op haar beslissing van 22 nov 1884 en heeft het behoud van de enige lagere gemeenteschool gestemd evenals van de onderwijzer die ze bestuurt.' De Vreese heeft dus de handdoek in de ring moeten werpen. Dat betekende niet dat zijn school verdween: de toestand werd gewoon hersteld zoals ze was in de periode na 1879.

Besluit

De schoolstrijd eindigde voor de twee broers op een gelijkaardige manier: dankzij hun verzet en de ouders die trouw bleven aan het gemeentelijk onderwijs, kon hun school overleven. In een breder perspectief betekende de schoolstrijd het startschot van de Belgische verzuiling. In het onderwijs begon nu de pacificatie, met om de zoveel jaar nog eens een opstoot van klerikale onrust. De sociale kwestie moest nog beslecht worden, maar ook daar zou na verloop van tijd een verzuilde vrede gesloten worden. De katholieke zuil werd een begrip, en pas in de laatste tientallen jaren brokkelt die langzaam af. De tijd dat de dorpspastoor nog veel te zeggen had is misschien hooguit één generatie voorbij.

Het onderwijsthema blijft echter tot op vandaag met gemak de gemoederen beroeren. Op ethisch vlak blijven we echter gespaard van al té grote discussies, en zijn het vaak nog symboolthema's zoals het dragen van religieuze tekens die voor beroering zorgen. Toch zijn sommige keuzes nog vergelijkbaar met de toenmalige dilemma's: is ideologische scherpelijerij contraproductief in een samenleving die onvermijdelijk diverser wordt, of mag een school zich niet laten leiden door religieuze bekommernissen? Moet de staat eigenlijk nog voorzien in godsdienstlessen of is een LEF-vak (Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie) zoals filosoof Patrick Loobuyck het al jaren promoot een betere oplossing? Dat is een vraag die de historicus niet kan en niet hoeft op te lossen. Een blik op het verleden leert in elk geval dat in het Belgische onderwijs op een eeuw tijd een materiële, morele en inhoudelijke vooruitgang is geboekt die wellicht zijn gelijke niet kent in de geschiedenis.

Epiloog

Lang heeft Constant Pattyn niet meer kunnen genieten van zijn heraanstelling. In de registers van de burgerlijke stand lezen we: 'Het jaar achttien honderd zes en tachtig, den eersten maart, om acht ure des morgens, voor ons Leonard Van Rentergem, schepen der gemeente Vinderhoute, zijn ver-

schenen: Pieter Pattyn, oud zes en twintig jaren, onderwijzer in beschikbaarheid, broeder van den overledene en Livin Claus, oud acht en twintig jaren, kloefkapper, geboor, geen bloedverwant van den overledene, welke ons hebben verklaard dat gisteren acht en twintigsten februari, om drie ure des namiddags in deze gemeente, Lapperstraat nummer acht, overleden is: Constantinus Pattyn, oud dertig jaren, gemeenteonderwijzer, geboren te Mariakerke en wonende te Vinderhout, echtgenoot van Barbara Francisca De Moor.' (23)

Constant was twee jaar getrouwd. Ook zijn moeder overleefde hem. Zijn vader was al overleden toen hij nog maar vier jaar was. Zo kwam ook aan het leven van zijn zoon een snel einde. Alle drie de broers zijn uiteindelijk onderwijzer geweest: een typisch beeld van de tijd waarin beroepen nog vanzelfsprekend overgingen van vader op zoon.

Dankwoord

Het was Gerard Vanvooren, één van de drijvende krachten achter de lokale heemkundige kring van Vinderhout, die me wees op een aantal bronnen m.b.t. de schoolstrijd en de schoolmeester, bewaard in het archief van de Provincie Oost-Vlaanderen. Via de literatuur ontdekte ik dan nog dat een broer van de Vinderhoutse leraar in Nevele met dezelfde problematiek geconfronteerd werd.

Noten

- 1 G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, Een Geschiedenis Van België, Gent, Academia Press, 2014, p. 93.
- 2 G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, Een Geschiedenis Van België, Gent, Academia Press, 2014, p. 98.
- 3 Zie bv. het enigszins verouderde maar daarom niet minder bruikbare werk van J. Art. Zijn these is dat de kerkelijkheid van een dorp of streek in de eerste plaats afhankelijk is van de structuren en middelen die de kerk daar historisch gezien heeft ontplooid. In tegenstelling tot wat de intuïtie misschien zou kunnen doen denken, blijkt dat relatief afgelegen gebieden een lagere kerkgang kennen. Meer nog dan een ideeënstrijd is de op- of ondergang van de katholiciteit het verhaal van een strengere of zwakkere controle. De negentiende eeuw bood op materieel vlak een heel scala aan nieuwe middelen voor zo'n controle op de parochianen. J. Art, Herders en Parochianen: kerkelijkheidsgegevens betreffende het Bisdome Gent 1830-1914, Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 1979, 223p.
- 4 Zie bv; het ontlusterende werk van E. Lamberts, De kruistocht tegen het liberalisme: facetten van het ultramontanisme in België in de 19e eeuw, Leuven, Universitaire pers, 1984, 361p.
- 5 J. Thyssen, Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek, Gent, Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, 1998, p. 45.

- 6 Al van bij de oprichting van de partij pleitte het partijprogramma voor een uitsluiting van de tussenkomst van de geestelijkheid in het openbaar onderwijs. J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek*, p. 48.
- 7 1850, Wet op Middelbaar onderwijs.
- 8 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek*, p. 57.
- 9 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek*, p. 65.
- 10 Dat overigens in zekere zin nog christelijk te noemen was, maar eerder in de oecumenische zin van het woord.
- 11 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek*, p. 67.
- 12 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek*, p. 69.
- 13 G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, *Een Geschiedenis Van België*, Gent, Academia Press, 2014, p. 113.
- 14 In 1878 hadden de liberalen een meerderheid met twaalf zetels in de Kamer. In 1884 veroverden de katholieken de meerderheid terug met een meerderheid van vierendertig zetels. In de Senaat ging het van een voorsprong van zes zetels voor de liberalen in '78 naar een katholieke meerderheid met zeventien zetels voorsprong. In 1888 had de katholieke partij in beide kamers het dubbele aantal zetels van de liberalen. Bron: FOD Binnenlandse Zaken, <http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/doc.php>.
- 15 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek*, Gent, Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, 1998., p. 83.
- 16 J. Thyssen, *Om De Schone Ziel Van 't Kind... Het Onderwijsconflict Als Een Breuklijn In De Belgische Politiek*, p. 83.
- 17 *Enquête Scolaire*, Brussel, Hayez, 1881., p. 245. (alle volumes zijn beschikbaar in de bibliotheek van de Gentse Universiteit)
- 18 *Enquête scolaire*, p. 247.
- 19 Alle opgesomde feiten komen uit het rapport dat is opgemaakt over de Vinderhoutse schoolkwestie door de kantonale onderwijsinspecteur, opgemaakt te Deinze, 29 december 1884. Gent, Provinciaal Archief (Pelikaanstraat 38), dossier schoolkwestie Vinderhoutte (één bundel): nr. 2/20-7781/4.
- 20 Afschrift van het verslag van de gemeenteraad van Vinderhoutte, 22 november 1884. Gent, Provinciaal Archief, dossier schoolkwestie Vinderhoutte (één bundel): nr. 2/20-7781/4.
- 21 Lijst met handtekeningen gericht aan het gemeentebestuur van Vinderhoutte, opgesteld door dhr. C. Pattyn, 29 november 1884. Gent, Provinciaal Archief, dossier schoolkwestie Vinderhoutte (één bundel): nr. 2/20-7781/4.
- 22 Vgl. bijvoorbeeld met de huidige norm in het Nederlands basisonderwijs: 3,5m² per leerling. Bron: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/vraag-en-antwoord/zijn-er-minimale-ruimtenormen-per-leerling-in-het-onderwijs.html>.
- 23 Akten van de Burgerlijke Stand van Vinderhoutte, te raadplegen op de website van het Rijksarchief.